

KANADSKÁ SUBURBIA Z POHLEDU ČESKO-KANADSKÉHO ARCHITEKTA

Vladimír Matuš

Architekt Vladimír Matuš je už dnes, dá se říci, naším pravidelným zahraničním přispěvatelem. Jeho příspěvky vycházející z dlouhodobé praxe poskytují ojedinělou možnost srovnání urbanismu a územního plánování v Kanadě a Spojených státech s českou zkušeností. Po článcích o projektu Urban Braille (U&ÚR 2/2004), o plánování na kanadském venkově (U&ÚR 4/2005) a o vztahu vývoje civilizace s plánováním (U&ÚR 1/2011) přinášíme jeho úvahu zapadající do kontextu hlavního tématu tohoto čísla časopisu. Příspěvek čtivou formou hodnotí historické souvislosti vývoje suburbii v amerických podmínkách a jejich přenesení do podmínek evropských, tedy i českých, se všemi průvodními důsledky.

Už tomu bude pomalu půl století, co jsem se zde, v kanadské emigraci, aktivně podílel na úsilí omezit „urban sprawl“ (řidké rozšiřování měst) a zbavit se zónování (zoning). Nabádal jsem plánovače a studenty plánování, aby se jeli podívat do Evropy a pozorovali běh denního života na ulicích a náměstích evropských měst. Často jsem jim popisoval moji vlastní zkušenost ze života v Mostecké ulici na Malé Straně. Mezi Mosteckou věží a Malostranským náměstím bylo několik potravinářských obchodů, mlékárna, řeznictví, obchod s lahůdkami, spořitelna, několik hospod, restaurací a vináren, opravná drobných domácích spotřebičů, holič, krejčí a Klub baráčníků. Za rohem byla škola, několik kostelů a stanice pouliční dráhy. Vše potřebné k dennímu životu bylo dosažitelné v krátké pěší vzdálenosti.

Při každé příležitosti jsem zdůrazňoval, že v evropských městech jsou ulice a náměstí „obytnými pokoji“ městského obyvatelstva, a že kanadští architekti a plánovači se musejí opět naučit plánovat městské prostory, lidské aktivity míchat a ne záměrně oddělovat zónováním.

Později, s hrstkou stejně smýšlejících plánovačů, jsem pomáhal zakládat „urban design“ (navrhování městských prostorů) jako součást „municipal planning departments“ (městských plánovacích oddělení). Docílili jsme alespoň toho, že se zde dnes hodně píše a hovoří o nutnosti omezit „sprawl“ a zónování. V současných plánovacích dokumentech se neustále zdůrazňuje, že cílem plánování je záměrné míchání lidských aktivit (mixed land use). Bohužel, je to cíl, který se nám ve skutečnosti stále více vzdaluje.

V Kanadě máme pouze tři města – Montreal, Toronto a Vancouver, která si uchovávala fungující tradiční „downtown“ (střed města), kde stále ještě najdeme původní „mixed land use“, kde ulice a náměstí nepřestaly být „obytnými prostory“ městské populace. V těchto městech je možno žít životním stylem téměř stejným jako to kdysi bývalo možné v Mostecké ulici. Smutnou skutečností však zůstává, že jak v Kanadě, tak ve Spojených státech, až na malé výjimky, „suburbia“ a „malls“ (nákupní střediska) doslova zabíjejí ekonomický a společenský život v historickém centru měst.

Přiznám se, že jsem byl poněkud rozčarován, když jsem po dlouhých letech mohl opět navštívit moji starou vlast. Za mých mladých let jsme se snažili adaptovat podkrovní prostory na bytové jednotky. Některým šťastlivcům se to podařilo uskutečnit na Starém Městě nebo na Malé Straně. Půdní byt byl tehdy předmětem závidění. Dnes, k mému úžasu, moji přátelé obdivují objemná auta a jejich touhou je bydlet v rodinném domku, nově postaveném na místě, kde až do nedávna rostla pšenice.

Můj přítel z mládí, netající se svojí nechutí ke všemu americkému, se zbavil všech nemovitostí v Praze a odstěhoval se do rodinného domku ve vzdálené obci. Je vdovec, žije tam sám, ale jeho společenský a kulturní život zůstal v Praze. Do Prahy jezdí po dálnici autem. Jeho auto je SUV (sport utility vehicle), dostatečně objemné pro pohodlí šesti osob a jejich zavazadel. Nevím, co bych udělal na jeho místě, ale v Mostecké ulici už bych asi bydlet nemohl. Historický střed města teď náleží turistům – jejich potřebám, zábavě a poučení.

V Severní Americe je mnoho věcí, ze kterých se Evropa může ponaučit. Proč právě to špatné je tak vábívé?

Občané Kanady a Spojených států platí velkou daň za svůj životní styl v rozřaděné zástavbě suburbii. Automobilová doprava vyžaduje neustále nové dálnice, mosty a mimoúrovňové křižovatky. Bylo jich postaveno tolik, že nezbývají peníze na údržbu. Díky překotné výstavbě rodinných domků potřeba nových dálnic stále vzrůstá a automobilová doprava se stále zpomaluje. Cestování koňským potahem ve městech devatenáctého století bývalo možná rychlejší...

Těžba nafty je stále dražší a technologie těžení jsou riskantní z hlediska znečištění vody a vzduchu. Naftu je třeba dovážet ze vzdálených a těžko dostupných zdrojů a ze zemí s nestabilním politickým režimem. To vede velice často k nákladným vojenským intervencím.

Za mého mládí bývala vždycky kolem rodinných domků zahrada. Část okrasná, část užitková. Moje babička měla kromě záhonu růží na zahrádce zasazenou zeleninu, angrešt a rybíz, uprostřed stála hojně plodící švestka. V rohu zahrady byl diskrétně umístěn kompost. Za první světové války tam bývala ještě králíkárna a chlívek pro kozu. Králíci se tam vrátili opět za druhé světové války, ale kozu vystřídaly slepice.

Na tomto kontinentu už dávno nemůže být obyvatel suburbia samozásobitelem. Ani ne částečným. Chov králíků, koz a slepic je zakázán. V suburbiiích je nutné podřídit se kolektivní disciplíně. Zeleninová zahrádka je zde stále ještě znakem výstřednosti a může snadno vzbudit nelibost sousedů. Dnešní obyvatel suburbia nakupuje potraviny výhradně v nákupním středisku, nákup

dovází objemným autem a potraviny ukládá do lednic a mrazicích spížíren. V dnešních kanadských a amerických suburbii musí každý občan starší patnácti let nutně mít auto. Bez automobilu se stává suburbium vězením. Garáž pro dva automobily je normou. Další rodinná auta parkují před vraty garáží. Bez nadsázky můžeme říci, že pro většinu Kanadánů je dnes mnohem snadnější žít bez bot než bez auta. Kolem rodinného domu v suburbii je povinný trávník. Ten je ovšem nutné z estetického důvodu pravidelně stříhat na krátko. Trávník se stříhá mechanickými sekačkami, jež jsou zpravidla poháněny hlučnými a zápachajícími dvoutaktními motory. Kanadáné mají panickou hrůzu z pampelišek, neboť pampelišky jsou „ošklivým“ plevelem. Proto se trávníky pravidelně stříkají speciálními chemikáliemi a jedy, které usmrtí vše živé kromě trávy. Jedovaté látky umožní mít neposkvrněný zelený koberec kolem rodinného domku. Ten je důležitější než čistota spodních vod nebo rozmanitost přírody.

Jakékoliv úvahy o soudobých suburbiiích nezbytně souvisejí s plánováním, jež záměrně odděluje lidské aktivity, bydlení, nákup denních potřeb, rekreaci a zaměstnání. Ač je to relativně nedávný způsob plánování, někteří autoři vidí kořeny této segregace lidských aktivit již v dávné minulosti. Dělnická kolonie v el-Amarna,¹⁾ která byla vybudována pro obrovské projekty faraona, je často uváděným příkladem.

Ve starém Řecku, podobně jako ve starém Římě, byl atriový dum všeobecně populárním prototypem. Rozdíl byl však v tom, že řecký občan nakupoval a prováděl veškeré obchodní transakce na městském bazaru. V římských městech byla k atriovému domu přistavěna „taberna“ – obchod, který byl otevřen do ulice. Římští občané mohli tedy uspokojit většinu svých denních potřeb v pěší vzdálenosti.

Ve středověku byly dílna, krám nebo kancelář nedílnou součástí obydlí. „Útěk z města“ se objevuje až v pozdní renesanci, když zámožní občané začali stavět své paláce za hranicemi města.

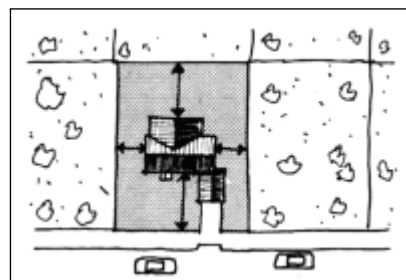
Podle některých autorů počátek suburbanizace začal v okamžiku, kdy bankéři Medici a Pitti opustili bydlení nad svými kanceláři a začali denně dojíždět ze svých předměstských paláců do středu města.

Příkladem renesančního zónování mohou být Benátky. Rozdrobený sklářský průmysl byl přesunut na ostrov Murano (je tam dodnes). Navíc benátské zónování zkonsolidovalo hřbitovy a vytvořilo řadu obytných čtvrtí. Na rozdíl od dnešních suburbii měla každá obytná čtvrť své náměstí (campo), fontánu, školu, cechovní halu a kostel. Příkladem úspěšného zónování v osmnáctém století je Amsterdam.

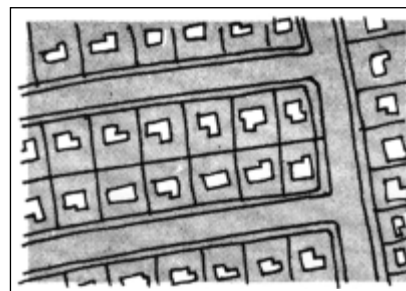
Suburbia, tak jak je známe dnes, jsou produktem devatenáctého století. Rapidní industrializace, znečišťování vzduchu a vody vyžadovalo nový přístup v plánování měst založeném na rudimentální hygieně. Určité lidské aktivity bylo nezbytně separovat. Nicméně v tradičních evropských obytných čtvrtích bylo (a stále je) možno uspokojit denní potřeby v nejbližším okolí. Za prací sice bylo třeba dojíždět, ale řezník a uzenář, mlékař a potravinový obchod byl vždy v pěší vzdálenosti. V evropských obytných čtvrtích také najdeme zámečníka, holiče a kadeřníka, kostel a hospodu. V suburbiiích Severní Ameriky uspokojení denních potřeb obyvatel v pěším okruhu není možné. Je to proti zákonu.

Důvody je možné hledat v unikátní tradici tohoto kontinentu. První kolonisté měli sice své separátní polnosti na periferii svých osad (villages), nicméně bydleli v těsném sousedství veřejného prostoru. Dodnes najdeme v Nové Anglii malá historická městečka tohoto prototypu. Jsou to dochované příklady neobvykle fotogenických amerických veřejných prostorů, první a snad nejlepší příklady americké plánovací tradice.

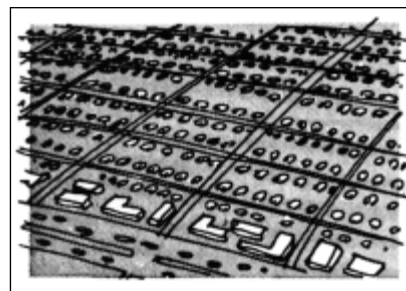
Tento přístup k plánování byl však pozvolna opuštěn koncem osmnáctého století. Thomas Jefferson, filozof, politik a třetí americký prezident, byl autorem „Prohlášení nezávislosti“ (Declaration of Independence) a „Státního



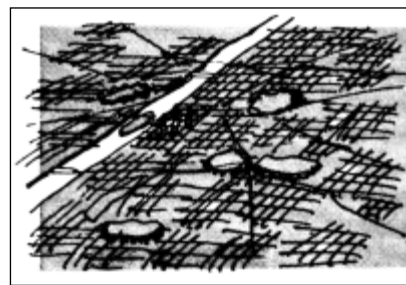
Regulativy pro samostatně stojící rodinný dům...



...tytéž regulativy uplatněné pro extenzivní oblast...



...vytvářející monotónní a „bezduché“ obytné okrsky.



Middletown se stal obětí tohoto „návrhu“ a „rozlezl“ se tak ve svém poválečném růstu do venkovské krajiny.

zmapování“ (National Survey). Jeho „právo každého člověka na život, svobodu, právo na užívání půdy pro uspokojení svých potřeb“ (the rights of all men to life, liberty, and the pursuit of happiness) se stalo základem americké demokracie. V tomto teoretickém politickém rámci byl ustanoven společen-

1) Významné archeologické naleziště ve středním Egyptě. (Pozn. redakce).

ský ideál agrárního života a vlastnictví půdy. Jefferson viděl ve vlastnictví půdy a v rodinné farmě základní kamen demokratické společnosti, a proto ve své definici ideální demokratické společnosti model vesnice (village) nahradil modelem rodinné farmy.

Usedlosti a vesnice založené na komunálním principu se sice dále vyvíjely, ale tento přístup k plánování byl nakonec populární jen v určitých skupinách náboženských nebo sociálních utopistů. Kromě života v těsném sousedství tento model zpravidla vyžadoval společné vlastnictví, podřízení se komunální autoritě, disciplínu a kolektivní spolupráci na určitých aktivitách, jako například na přípravě jídla v komunálních kuchyních.

Jeffersonův demokratický ideál založený na soukromém vlastnictví půdy byl pro svobodomyšlné Američany přitažlivější. Země byla rozparcelována (Jefferson's grid) a na každé farmě stál farmářův dům. A tak se stalo, že postupem času byl model venkovského života na vesnici nahrazen modelem venkovského života v izolaci.

Devatenácté století bylo dobou překotného rozvoje průmyslu. Továrny vyžadovaly masy dělníků. Ubytovaní dělníků vyžadovalo koncentrovanou výstavbu nájemných domů (tenement houses). Tyto mizerně postavené ubikace zpravidla neměly přívod vody, kanalizaci, topení a někdy dokonce ani okna. Vzhledem k neutěšeným hygie-



Příklad suburbia na severoamerickém kontinentu

nickým a sociálním podmínkám se stal život ve městech téměř nesnesitelný. Kdo si to mohl dovolit, utíkal z města, tak jako kdysi utíkala rodina Medicejských. Tentokrát však nové komunikační prostředky, tramvaj a železniční dráha usnadnily denní cestování.

Stále se zhoršující podmínky života ve městech vyvolaly celou řadu organizovaných protestů, stávek, politických a ekonomických krizí a samozřejmě mnoho extrémních nápadů na řešení tehdejšího kritického stavu měst. Architekti a plánovači se snažili nalézt řešení v návrzích zbrusu nových měst založených na estetických principech a na obnoveném vztahu mezi lidským obydlím a přírodou. Walt Whitman²⁾ a Frederick Law Olmsted³⁾ jsou nejčastěji citováni jako zakladatelé tohoto hnutí.

Realizace těchto projektů však narazila na četné překážky. Problémy s financováním způsobily neúnosné prodlužování výstavby. Většinou bylo nutno v průběhu výstavby projekty podstatně měnit, mnohé zůstaly nedokončeny a staly se karikaturou původního úmyslu.

Nakonec po dlouhém tápání, experimentování a hledání odpovědi na akutní sociální a urbanistické problémy zvolili Američané tzv. „Lewittown model“. Bill Lewitt prohlásil, že „kdo vlastní dům a pozemek, nemůže být komunistou. Nemá na to čas.“ Jeho zákazníci byli veteráni vracující se z druhé světové války. Po útrapách bojů v daleké cizině toužili mít dům, zahradu a ženu v domácnosti. Lewitt pomohl splnit jejich přání. Rozparceloval pole své bramborové farmy, a s pomocí federálního financování hypoték postavil Lewittown, jež se stal poté vzorem pro veškeré další výstavby amerických suburbii.

Výstavba suburbii byla neobyčejně populární a prakticky nezastavitelná. V roce 1980 Američané vlastnili největší

rodinné domy v historii lidstva. Přes třicet procent rodinných domů mělo sedm nebo i víc pokojů.

Vlastnictví rodinného domku se tak stalo univerzálním receptem pro řešení sociálních problémů. Model ideálního města byl definitivně nahrazen modelem ideálního rodinného domku. Z hlediska historie to bylo unikátní – americká civilizace vytvořila utopický ideál, který byl založen na rodinném domku, a nikoli na ideálu města nebo národa.

Tento zdánlivě úspěšný přístup k řešení urbanistických, sociálních a ekonomických problémů měl ovšem také své odpůrce a kritiky. V šedesátých a sedmdesátých letech už nebylo možné popřít a ignorovat negativní environmentální, sociální a ekonomické důsledky nekontrolovaně se rozlézajících suburbii.

Kritikové naplnili stránky profesionálních publikací a způsobili ohnivé debaty mezi architekty, urbanisty a plánovači. Rakovinný růst suburbii ale nezastavili. Nezbyvá nám, než se smířit se skutečností, že suburbia se všemi svými negativními důsledky s námi ještě nějaký čas budou. Možná jednu generaci, možná dvě. Nežádoucí důsledky zřejmě ještě nejsou nežádoucí dostatečně.

Snad proto mnoho zdejších architektů a plánovačů došlo k závěru, že bojují donkichotskou válku proti větrným mlýnům. Svá úsilí nyní zaměřujeme na lepší plánování a rekonstrukci existující zástavby. Nemáme k tomu zatím žádný souborný nebo organizovaný přístup. Vše je více méně jen kolekcí zajímavých nápadů a drobných experimentů.

V seznamu dobře míněných doporučení je zpravidla v první řadě uváděna nutnost zhuštění zástavby. Opět je zde populární idea atriového domu inspirovaného starověkým řecko-římským modelem. V odborných časopisech jsou publikovány návrhy na vysoce izolované (super-insulated) domy, které s pomocí sluneční energie a větru podstatně snižují spotřebu energie, což je v kanadských klimatických podmínkách obzvláště důležité. Pár takových domů bylo postaveno a některé dokonce úspěšně fungují. Předpokládá se, že „zele-

2) Walt Whitman (1819–1892) – americký spisovatel, básník a novinář; jeden ze zakladatelů moderní americké poezie, průkopník civilismu. (Pozn. redakce).
3) Frederick Law Olmsted (1822–1903) – americký novinář, sociální kritik a zahradní architekt. Je považován za otce americké krajinné architektury. (Pozn. redakce).

né střechy” umožní propojení přerušovaných ekologických systémů. Bohužel, ne všechny spolehlivě fungují a v současné době jsou konstruovány pouze na vysokopodlažních budovách. V populárním a odborném tisku často čteme o produkci a spotřebě potravin v okruhu jedné míle (one mile diet). Těšíme

se, že to snad pomůže obrodit myšlenku částečného samozásobitelství. Telekomunikace je jedinou zbývající nadějí, jak ulehčit přeplněným dálnicím a omezit „kyvadlový“ životní styl mezi domovem a zaměstnáním. Nápadů máme dlouhou řadu, ale dopad na skutečnou výstavbu je téměř nepostřehnutelný.

Díky Kolumbovi obdarovala Amerika Evropu kukuřicí, bramborami, rajskými jablky, tabákem a po druhé světové válce i suburbii. Musíme jen doufat, že se Evropě podaří ubránit této nedávno importované, nakažlivé a těžko vyléčitelné nemoci. Očkování bude muset začít již v předškolním věku.

*Ing. arch. Vladimír Matuš
Toronto, Ontario, Kanada*

ENGLISH ABSTRACT

Canadian suburbs from a Czech-Canadian architect's perspective, by Vladimír Matuš

The architect Vladimír Matuš has become our regular foreign correspondent. His contributions, based on his long practice, provide a unique opportunity to compare urban planning and physical planning in Canada and the US with the Czech experience. Following his articles on the Urban Braille project (UP&SD 2/2004), planning in rural Canada (UP&SD 4/2005), and the relation between civilization development and planning (UP&SD 1/2011), we now offer his reflections in the context of the major topic of this issue. Historical connections of the development of suburbs under American conditions are explored in readable form, with comments on their transfer to the European (therefore Czech) context with all the accompanying consequences.